

УДК 37. 014.5

Олександр Булига

Внесок Миколая-Василія Потоцького в розбудову Почаївського монастиря

Висвітлюється фундаторська праця найбільшого благодійника Почаївського монастиря, спрямована на розбудову цієї чернечої обителі. Здійснено спробу зрозуміти мотиви, які пов'язали Миколая-Василія Потоцького з Волиню. На основі наявних джерел аналізуються найбільші пожертви цього добродійця Почаївській обителі, звернено увагу на наявність двох його заповітів. Наголошується на значенні монастирського архітектурного ансамблю, що постав за фінансової підтримки Потоцького, у культурній спадщині європейського континенту. Розглядаються архітектурні трансформації, які відбувалися на Почаївській горі та в навколишньому середовищі завдяки цьому фундаторові. Відзначено й відповідне зростання чисельності ченців у результаті побудови братського корпусу.

Ключові слова: Почаївська обитель, жертва, собор, генетичний зв'язок, призначення, пам'ять

Olexander Bulyga

Mikołaj Bazyli Potocki's contribution to the construction of the Pochayiv monastery

The foundation work of the largest benefactor of the Pochaev Monastery, aimed at the development of this community of monks, is traced. An attempt is made to understand the motives that connected Count Potocki with Volyn. On the basis of available sources, the main donations of Mikołaj Bazyli Potocki to the Pochayiv monastery are analyzed; attention is paid to the existence of two of his wills. The significance of the monastic architectural ensemble, which was financed with the support of Potocki, in the cultural heritage of the European continent is emphasized. The architectural transformations that took place on Pochayiv Mountain and in the environment, due to the financing of Potocki, are considered. The corresponding increase in the number of monks as a result of building a fraternal corps is noted.

Keywords: Pochayiv monastery, donation, cathedral, genetic connection, purpose, memory

*“О предки Вишневецьких і Корецьких,
Фундатори монастирів спасених!” [1].*

На українських землях християнські обителі переважно по-ставали як пустельножительні, в яких жили по одному або по декілька насельників. Поступово чернечі спільноти зростали, а монастирі перетворювалися на духовні центри, що притягували до себе довколишнє населення. Найбагатші та найсвідоміші з його середовища стають опікунами чернечих осередків. Саме вони робили пожертви (фундуші) на користь обителів. Такий процес спостерігався й на Волині: “Як і загальна більшість православних монастирів, ранні волинські монастирі розпочинаються з одинокого поселення ченців, – стверджує, зокрема, Василь Сокол. – При сприятливому збігу обставин у них з часом з’являється фундатор-дарувальник. Ними ставали заможні родини Волині, серед яких переважали князівські роди Острозьких, Чарторійських, Загоровських, Чацьких, Сангушків та ін.” [2, с. 39].

Розвиток Святоуспенського Почаївського монастиря також пов’язаний з іменами його основних фундаторів. Наприкінці XVI ст. Анна Гойська своїм заповітом посприяла утворенню чернечого осередку [3, с. 6–11]. У середині XVII ст. подружжя Домашевських фундувало спорудження в монастирі Святотроїцького собору [4]. У зв’язку з цим обитель навіть іменували на честь Пресвятої Трійці [5, с. 84]. У другій половині XVIII ст. на місці головної церкви Почаївського монастиря за кошти останнього його крупного жертводавця Миколая-Василія Потоцького зведено архітектурний ансамбль, центром якого став Святоуспенський храм, що зберігся до наших днів [6]. Протягом XIX ст. у Почаєві правові відносини “фундатор – монастир” продовжувалися, проте в цей період уже не можна виділити найважливішого серед добродійців, як це було в попередні три століття, коли саме фундуш котрогось із них забезпечував зростання обителі.

Актуальність теми таких відносин зумовлена сучасним впливом на діяльність чернечих спільнот світського чинника. Наукова новизна роботи визначається спробою комплексного аналізу взаємин одного з найвідоміших монаших осередків Волині з його найщедрішим добродійником. Наслідки цієї взаємодії описуються на історичному тлі.

До теми взаємовідносин Почаївського монастиря та його фундаторів звертались усі дослідники загальної історії цієї обителі та окремі дослідники тогочасних культурно-релігійних процесів на українських землях. У контексті представленого науковцями матеріалу розглядалось і питання ролі Миколая-Василія Потоцького в розбудові Почаївської гори [4; 7; 13; 14; 16; 22; 27]. Мета цієї ж статті полягає в осмисленні змін у монастирському середовищі під впливом фундаційної діяльності М.-В. Потоцького та з'ясуванні його внеску в українську та європейську духовно-культурну скарбницю.

У XVIII–XIX ст. на Почаївській горі відбувалися трансформації, спричинені новою юрисдикційно-конфесійною належністю обителі. Дослідники називають різні дати першого перепідпорядкування Почаївського монастиря – 1712, 1713, 1720, 1721 та інші роки, коли він став унійним. Так само існують розбіжності щодо року народження монастирського фундатора М.-В. Потоцького. Серед версій такого датування – 1708, 1709 і 1712 рр. (прихильником останнього варіанта є Борис Возницький [7, с. 12]).

Тепер уже точно з'ясовано, що 1712 р. почаївський чернечий осередок перейшов у лоно Унійної церкви [8]. 23 липня того року сім іноків на чолі з настоятелем Арсенієм Кучоровським звернулися до Священної конгрегації поширення віри у Римі з проханням про те, щоби їх було “прилучено ... до нового Збору всіх монастирів Правил св. Василія Великого” [5, с. 83–85]. На засіданні Конгрегації 2 серпня 1712 р. вирішили, що обитель підлягатиме безпосередньо Апостольському престолу, аби не виникало незгоди між львівським єпископом і луцьким, на юрис-

1.4. Християнські чернечі спільноти

дикційній території якого розташовувався монастир [5, с. 85–86]. Хоча формально обитель усе ж підпорядковувалася луцькому владиці [9, с. 24]. Про це свідчить його перша візитація до Почаєва 1 червня 1714 р. Документ монастирського архіву від 20 жовтня 1714 р. повідомляє, що вже в першій половині другого десятиліття XVIII ст. “ordinis S. Basily magni Union Santa chiesa Romana” (Чин св. Василя Великого в злуці зі Святою церквою Римською) включав до свого складу й почаївську братію [10, арк. 53].

Припускаємо, що саме в 1712 р. міг народитися один з найвпливовіших добродійців цієї обителі. На таку думку нашої уваги те, що згаданого року започатковується діяльність Бучацького монастиря. 7 грудня 1712 р. батько Миколая-Василія, Стефан Потоцький видав у Любліні грамоту про фундацію чернечого осідку в Бучачі. Він заповів інокам 30 тис. злотих, фільварок із садами та городами в передмісті Пушкарі, орне поле, сіножаті, пасовища тощо, а також кількох підданих. Монахи могли вільно, без застережень, користуватися млином, заготовляти деревину в лісах, займатися бджолярством, ловити рибу [11, с. 11]. У наступному році обитель інкорпорували до Чину св. Василя Великого [12]. Можливо, ця офіра С. Потоцького була своєрідною подякою за народження спадкоємця. Як відомо, він став батьком у майже 60-літньому віці. У майбутньому його син приділив значну увагу розбудові Бучацької обителі. Друге своє ім'я, що перекладається як “Царський”, “Царственный”, Потоцький (молодший) міг отримати задля своєрідної духовної опіки над ним Василя Великого, який був небесним патроном місцевих ченців.

Важлива подія в житті Миколая-Василія, як і в його батька, сталася теж тоді, коли йому йшло вже до шостого десятку. Йдеться про духовну зустріч бездітного Потоцького з василіанською Почаївською обителлю та її святинею – іконою Божої Матері (відома історія з візником, яка привела Миколая-Василія до

монастиря). Дослідники стверджують, що це трапилося 1759 р. Із вдячності за перемену власного життя та природи своєї душі, що відбулася внаслідок контакту зі славною Почаївською горою, Миколай-Василій став фундатором будівництва на цій території потужного монастирського комплексу. Він спрямував власні капітали на розвиток Почаївської Святоуспенської обителі, а передовсім на спорудження її головного собору. “Коли прийняти під увагу виразні його симпатії до українського народу й моральний перелом, що стався в душі Потоцького в обличчі Почаївської святині, то, – вважає С. Антонович (Семен Жук), – можна припустити, що ці два моменти були тими психологічними мотивами, що викликали в нього постанову збудувати величаву нову церкву на Горі Почаївській” [13, с. 38].

Справді, найбільші зміни в діяльності почаївського чернечого осередку, які сприяли в майбутньому підвищенню його значення, були б неможливі без постаті Потоцького, в особі котрого, за твердженням митрополита Іларіона (Огієнка), “Почаївський монастир набув найщедрішого добродія, який коли був на Волині” [14, с. 132]. “Його ім’я, – констатує С. Антонович, – нерозривно зв’язане з монастирем і житиме в пам’яті людей, свідомих величі доконаного ним діла” [13, с. 36]. Саме фундації М.-В. Потоцького перетворили Почаївську обитель на одну з найбільших християнських святинь не лише Волині, але й усїєї Речі Посполитої.

Сучасні історики серед усіх пожертв монастирських фундаторів виділяють такі, що обов’язково передбачали дві складові:

1. Фінансування будівництва монастирських приміщень.
2. Пожертвування цінностей і земельних маєтків, до котрих часто додавалися важливі для монастирського господарства привілеї.

Це основний фондуш, або фондуш основного фундатора, який добродичинець зобов’язувався виконувати. Невиконання ним своїх зобов’язань викликало протидію з боку чернечої спільноти. Вона,

1.4. Християнські чернечі спільноти

свою чергою, майже повністю залежала від свого благодійника. Він мав право впливати на обрання ігумена та на конфесійну належність обителі [2, с. 40].

Що стосується Потоцького, то він не втручався в юрисдикційне підпорядкування Почаївської святині, навіть сам з Католицької церкви перейшов до Унійної. Крім безпосереднього фінансування розбудови монастирського комплексу, Потоцький жертвував і від прибутків зі своїх маєтків Москалівки, Ванжулова та Волиці (тепер села Лановецького району Тернопільської області) [15]. Так волинські фільварки працюю місцевих селян опосередковано прислужилися розвитку цього чернечого осередку. Архіандрит Амвросій пише, що Потоцький, вирішивши в 1761 р. “створити в Почаївському монастирі новий величний храм і братський корпус, разом з тим прийняв на себе обов’язок особисто сприяти цій справі, і тоді ж, у зв’язку з цим, незалежно від інших сум, жертвував 225 тис. злотих польських, забезпечивши ці гроші на маєтках Москалівки, Ванжулові та Волиці” [16, с. 116]. Це грошове забезпечення є, по суті, першим документально зафіксованим датком Миколая-Василія славній Почаївській горі. Стосовно перелічених маєтків архіандрит Амвросій також зазначає, що на них окрема сума, забезпечена пожертвою Потоцького, склала 331 500 злотих, які використовувалися на утримання при обителі музики [16, с. 131]. Скоріш за все, цільові надання цього жертводавця збільшувалися та урізноманітнювалися зі зростанням прибутковості його волинських маєтностей, у кожній з яких “збирався гарний врожай – були пасіки, млини, ставки, винокурні, корчемні оренди” [16, с. 131–132].

За два десятиліття до початку фундаційної діяльності Потоцького важливим поштовхом до піднесення Почаївської Святоуспенської обителі стали постанови Дубенської генеральної капітули 1743 р. Її ухвали були продиктовані прагненням папи римського Бенедикта XIV, котрий у травні 1742 р. звелів кийв-

ському архієпископові та митрополитові всієї Русі Афанасієві Шептицькому “усіх василіан у монастирях Русі зібрати в одну сім’ю... якою керуватиме генеральний перфект або протоархимандрит” [17, с. 519].

На капітулі уклали угоду з цим митрополитом, згідно з котрою його влада над василіанськими спільнотами була номінальною. Управляти ж ними мав протоархимандрит, обраний раз на чотири роки з однієї з двох (почергово) василіанських провінцій (Троїцької та Покровської). У 1744 р. папа присвоїв об’єднанню василіан Русі офіційну назву “Руський чин св. Василя Великого” [18, с. 147]. Резиденція очільника Руської (Покровської) провінції розмістилась у Почаївському монастирі [19, с. 180]. 1747 року її очолив Іпатій Білинський. Саме з ним Потоцький вів перемовини про спорудження монастирського собору та братського корпусу, а також коронування монастирської ікони Божої Матері, підтримані ним фінансово. Він адресував Білинському 39 листів [16, с. 87–110]. Цікаво, що перший лист Миколая-Василія до протоархимандрита (генерала) ЧСВВ та одночасно суперіора (настоятеля) Почаївської обителі Іпатія Білинського датований 12 квітня 1761 р., рівно за 21 рік до смерті фундатора [16, с. 87].

Архимандрит Амвросій, на основі семи справ архіву Почаївської лаври, склав таблицю пожертв Миколая-Василія в 1765, 1766, 1767 (двічі), 1768, 1774, 1775 рр. За його обрахунками, “Потоцький вніс у Почаївський монастир чистими грошима два мільйони двісті сорок чотири тисячі злотих польських”. Далі підкреслюється, що “сума ця до смерті Потоцького, тобто до 1782 р., була недоторкана; а в тому ж 1782 році 9 червня на Генеральній Консультації зроблено стосовно неї постанову, за якою надано з цієї суми в 22 Василіанські монастирі на вічне поминання Потоцького 324 тисячі злотих” [16, с. 101]. Про це прохав сам жертводавець у своєму заповіті, складеному 26 червня 1774 р. в Ситному (тепер село Радивилівського району Рівненської об-

1.4. Християнські чернечі спільноти

ласті), де він жив до переїзду в Почаїв. Місцем свого поховання Миколай-Василій визначив Почаївський монастир. "...покійно прошу, грішне тіло, яке із землі віддано землі, просячи Їх милості Ксьондзів, Священиків Конвенту Почаївського Василіанів, щоб згідно давньої між нами умови і письмової домовленості в Їх Церкві поховане було, на що вже раніше дав шістдесят тисяч злотих" [20, арк. 1].

Потоцький вносив зміни до власної духівниці. Відомо принаймні про ще один його тестамент від 21 листопада 1775 р., який зберігався в монастирському архіві. У ньому тестатор наголошує, що його багатство "здобуте кривавим потом та посиленою працею" [16, с. 115]. Саме Почаївська обитель отримала найбільшу фінансову підтримку Потоцького. Одержані кошти використовувалися на різні потреби цього чернечого осередку. Керівництво Покровської провінції, взявши до уваги те, що "Боже Провидіння вирішило таким чином, що П. Й. В. Миколай Потоцький, Воєвода Белзький, для тієї Провінції для поліпшення її фондусів приніс достойну пожертву, і значні суми віддав для вільного користування", постановило утриматися від поділу цих надходжень на інші монастирі, хоча й ті потребували матеріальної допомоги. Такий підхід пояснювався тим, що "більше користі може мати ціла спільнота з тих сум, які залишені в одному з монастирів, ніж роздрібнена на більш як двадцять монастирів" [21, арк. 263]. Тому почаївським василіанам і була надана можливість сповна скористатися офірами М.-В. Потоцького.

Наприкінці 1774 р., найімовірніше, Потоцький став насельником волинської обителі. Про намір змінити власний соціальний статус Миколай-Василій писав з Бучача до львівського митрополита Леона Шептицького 21 травня 1774 р. У цьому листі, зокрема, читаємо: "...я вирішив перейти до духовного стану, перебравшись до Почаївського монастиря" [22, с. 6]. У духівниці 1775 р. він виділив обителі вже 90 тис. злотих на своє поховання [7, с. 19]. Миколай-Василій Потоцький помер 12 квітня 1782 р. і

був похований, як і заповідав, без особливої пишноти в мурованому склепі поки недобудованого Успенського собору.

Як непересічна особистість Потоцький ще за свого життя став людиною-легендою. За словами Д. Антоновича, “історичні відомості малюють Потоцького в неприхильних і, може, переяскравлених фарбах. Вони представляють його свавільним, марнотратним і не знаючим стриму в задоволенні своїх бажань... Виняткове становище Потоцького, як магната буйного й свавільного, напевно не мало спричинилося до того, що постать його оповилася серпанком легендарности”. Проте, спираючись на спогади Ю. Дуніна-Карвіцького, вчений висновує: “Потоцький був щирим прихильником українського народу, любив його мову, пісню, звичаї; закоханий був у безкраї степи українські й уважав їх за свою батьківщину” [13, с. 35].

Особливість та обраність славної гори Почаївської відчув Потоцький своїм серцем. Саме ця обитель, а не монастир Чесного Хреста в місті Бучачі, де довгий час мешкав Миколай-Василій, змінила його життєвий шлях. Усі свої надбання та прагнення він віддав цій волинській святині. Василіани ще до Потоцького планували розібрати розрізнені церкви і звести замість них один великий храм. Звичайно, грандіозність проекту, запропонованого пізніше Потоцьким, спершу не передбачалася їхніми планами. І лише великі пожертви Миколая-Василія уможливили такі величезні перетворення в монастирі.

На початку 70-х років XVIII ст. уже здійснюється активна перебудова монастирських споруд. У 1771–1783 рр. сформувалося архітектурне ядро ансамблю, центром якого став Святоуспенський собор. Він розміщений на найвищій точці Почаївської гори над печерами, що існували тут з давніх часів. Закладення фундаменту церкви тривало п’ять років, а внутрішні роботи завершилися тільки в перші роки XIX ст. Розташування собору на місці його попередника – Троїцького храму (1649 р.), обґрунтовувалося необхідністю перебування

1.4. Християнські чернечі спільноти

всередині нього однієї з монастирських святинь – відбитка стопи Божої Матері. Загальний проект споруди підготував архітектор Готфрід Гофман, який також проектував храм Чесного і Животворящого Хреста в Бучацькій обителі, зведення котрого теж фундував Миколай-Василій Потоцький [23, с. 50]. На його ж кошти у Бучачі збудовано кам'яний монастир (перша черга: 1751–1753 рр.; друга черга: 1757–1758 рр.; третя черга: 1764–1767 рр.) [11, с. 11].

Основну роботу зі спорудження Святоуспенського собору в Почаєві проводив архітектор Петро Полейовський [24, с. 78]. “Очевидно, – вважає Б. Возницький, – Петро Полейовський деякий час здійснював архітектурно-будівельний нагляд за будовою”. Долучався до цього процесу й архітектор Кесаверій Кульчицький. Його роль “ще не зовсім вияснена. Але відомо, що за участь у будівництві (1775 р.) він отримав більшу грошову нагороду, чим раніше там працюючий Готфрид Гофман” [7, с. 123]. Завершенням проекту займався брат Петра Полейовського Матвій, якому 26 квітня 1780 р. керівництво монастиря доручило “здійснювати нагляд над монастирською фабрикою і належно мури церкви вивести згідно власних креслень” [7, с. 125]. Бажаючи ще побачити Святоуспенський собор уже зведеним, Потоцький окрім архітекторів викликав зі Львова “мурмайстра” Щепановського, аби той сприяв якнайшвидшому закінченню робіт [16, с. 120].

Розміщення храму на крутій горі спричинилося до створення складної композиції об'ємів, в яких домінує середній, з великою банею (висота 45 м). Простір під нею, всередині сакральної споруди, надає особливої величності внутрішній частині, де він гармоніює з висотним об'ємом [25, с. 409]. Печери й підземні церкви, над якими побудований Святоуспенський собор, спонукали архітекторів створити над ним терасоподібну основу, з котрої піднімається до неба висока будівля оригінальної композиції. Тераса оточує храм з трьох сторін. На ній є ліхтарі,

що відповідають стилю собору, творячи із ним нерозривну цілісність. Незважаючи на свою монументальність та масивність, ця споруда вражає легкістю, елегантністю й вишуканістю. “Після закінчення будівництва Успенського собору, – зазначає сучасний дослідник Петро Ричков, – Почаївський монастир здобув надзвичайно потужну композиційну доміную, яка беззастережно підпорядковувала собі всю навколишню забудову... Новий монастирський храм ознаменував собою появу одного з найяскравіших творінь (якщо не найяскравішого) будівельного мистецтва другої половини XVIII ст. на теренах Волині, та й усієї Правобережної України” [26, с. 65].

Головний собор зводився паралельно з іншими спорудами, які входили до єдиного архітектурного комплексу. Першим збудованим храмом, що розташований під Святоуспенським, була церква Великомучениці Варвари (1774 р.). Згодом під нею постала ще одна – на честь Антонія та Феодосія Печерських. До слова, ще 1714 р., на згадку про врятування тутешніх іноків від моровиці, на території обителі звели каплицю Великомучениці Варвари [14, с. 285–286] – першу споруду, що з’явилася вже у василіанський період історії монастиря. У приміщенні братського корпусу, який у формі літери “П” сполучається з Святоуспенським собором у замкнену композицію з внутрішнім двориком, було організовано “теплу” церкву Пресвятої Трійці та Трапезну церкву. Сам братський корпус двоповерховий, за винятком північної частини, що складається з трьох поверхів. У 1771 р. тут також зведено дзвіницю на два поверхи. Недалеко від неї й постав будинок Потоцького. Поза мурами монастиря побудовано храм на честь Різдва Божої Матері (1776 р.), який розмістився на місці коронування ікони Богородиці Почаївської. Спочатку там стояла невеличка каплиця, де відбувалася коронація (1773 р.). Відзначення коронування головної монастирської ікони тривало вісім днів, зібравши понад сто тисяч прочан. Ця важлива подія, як і більшість інших

1.4. Християнські чернечі спільноти

у часи фундаційної активності Потоцького, була підтримана ним фінансово [16, с. 102–114].

Таким чином, у період перебування почаївської чернечої спільноти в юрисдикції Унійної церкви відбулося значне архітектурне зростання їхньої обителі. Важко не погодитися з думкою про те, що Почаївська Святоуспенська лавра – “це, мабуть, єдиний приклад в історії українського монастирського будівництва, коли за час свого існування такий помітний архітектурний комплекс пережив не лише кілька змін конфесійної приналежності, а й повну трансформацію первісного архітектурного обличчя” [27, с. 78]. Усі ці архітектурні проекти були зреалізовані саме у василіанську добу функціонування монастиря і саме завдяки його фундаторові Миколаю-Василію Потоцькому.

Ще однією ознакою інновацій у середовищі Унійної церкви в той час є долучення суспільного загалу до надбань європейської культури. Досліджуючи роль василіанських спільнот Закарпаття в духовно-культурному житті, Михайло Приймич вказує: “Втілення політики Церкви здійснювали монастирі, які, будучи осередками паломництва, сприяли зміні ставлення до запозичених зразків мистецтва. Ще з першої пол. XVIII ст. у монастирях для потреб Церкви східного обряду почали активно застосовуватись власне надбання західноєвропейського мистецтва” [28, с. 9]. Це повною мірою стосується і тогочасної діяльності найбільшої волинської обителі ЧСВВ, яка у своєму архітектурному образі тоді наблизилася до найвищих мистецьких взірців. Відповідаючи на численні закиди в бік Потоцького щодо його моральності, Б. Возницький зауважує: “А тепер уявімо собі, що не було б цього “пройдисвіта та авантюриста”, наскільки ми були б бідніші. Архітектурні споруди, побудові яких сприяв Микола Потоцький, їх скульптурне та живописне оформлення збагатило не тільки українську культуру, але й європейську спадщину” [7, с. 131]. Архітектурний ансамбль

Почаївського монастиря василіанської доби – найяскравіший приклад такого культурного внеску Потоцького.

Територіально-архітектурний розвиток Святоуспенської обителі, забезпечений пожертвами М.-В. Потоцького, супроводжувався зростанням числа її насельників. Кількість почаївських монахів протягом XVIII ст. поступово збільшувалася. Згідно з каталогом Святопокровської провінції ЧСВВ 1754 р., що зберігається у Ватиканській бібліотеці (Vat. Lat. 866, F. 642–51), у монастирі тоді було 23 ченці та 13 новіціїв (послушників) [29, с. 111–112]. 1777 року в каталозі цієї ж провінції, який був надрукований у почаївській друкарні під назвою “*Catalogus monastriorum Ordinis S. Basilii Magni provincie Protectionis Beatiffimae Virginis MARIAE...*”, зафіксовано, що на Почаївській горі мешкало 29 ченців та 14 новиків віком від 22 до 74 років [30, с. 166–167]. У травні 1799 р., за відомістю луцького унійного єпископа Стефана Левинського, тут жило 60 ченців у віці від 20 до 77 років та 13 новіціїв, які мали 19–51 рік [31, арк. 303]. Подвоєння кількості почаївських насельників протягом двадцяти років, вочевидь, пов’язане і з піднесенням обителі за фінансової допомоги її фундатора Миколая Потоцького, що, серед іншого, дало змогу також побудувати братський корпус.

Зміна архітектурного обличчя монастиря перетворила його на найбільший василіанський осередок держави. Зовнішня велич Святоуспенської обителі співвідносилась із внутрішньою, яку репрезентували монастирські святині, що стали підґрунтям її зростання. Від самого заснування, завдяки своїм добродчинцям, ця обитель постійно розбудовувалася. Від мурованої церкви на честь Успіння Богородиці, при якій у 1597 р. Анна Гойська заповіла звести монастир, через Троїцький храм, споруджений 1649 р. на кошти подружжя Домашевських, Почаївська обитель з часом доростає до нового Успенського собору, що постав зусиллями М.-В. Потоцького (1782 р.). Як

1.4. Християнські чернечі спільноти

бачимо, в усі періоди існування монастиря центральне місце в його архітектурному комплексі структурно, композиційно та номінально посідав головний храм, що виразно виділявся поміж інших споруд. Однак найвагоміше на архітектурному обличчі обителі за всю історію почаївського чернечого братства позначилася саме василіанська доба (1712–1831 рр.). Зведені тоді споруди відіграють важливе значення на Почаївській горі й сьогодні.

Необхідно підкреслити, що, перебуваючи у складі Речі Посполитої, Святоуспенський монастир у свідомості місцевих жителів ідентифікувався з українською етнічною територією. Про це, зокрема, свідчить лист Казимира Крашостиєвського, від 4 листопада 1710 р., адресований ще до православного почаївського ігумена Йосифа (Саєвича). Напередодні переходу почаївських іноків у юрисдикцію Унійної церкви автор листа вказував, що їхня обитель розміщена “na dobrach ucraïnskich” [32, арк. 29]. Таке розуміння локалізації монастиря зумовило й подальший випуск україномовних видань у чернечій друкарні. Адже вони були розраховані насамперед на місцеве українське населення. Це відобразилося, зокрема, у релігійних піснях, поданих у Богогласнику 1790 р. та інших монастирських україномовних друках.

Зближення М.-В. Потоцького з Почаївською обителлю відбувалось у площині її локалізації на українській території в межах Речі Посполитої. Навернення Потоцького до Церкви, до котрої належали його предки, можна пояснити тим, що тогочасна полонізована українська шляхта шукала нагоди для реалізації власних устремлінь у середовищі, з якого вона походила і яке тепер зазнало трансформацій. Близькість Почаївського монастиря для Потоцького була підсвідомою. Вона викликана генетичним зв'язком з предками, що виявився у прихильності фундатора до інституції, котра зароджувалась і розвивалася на місцевому ґрунті та мала яскраво виражене національне обличчя.

У цьому контексті варто зацитувати такі слова Б. Возницького: “Особистість великого мецената сформувало навколишнє суспільне середовище. Можна припустити, що він був характерною постаттю свого часу. Але все-таки йому подібних було не так уже й багато. Він створений цим часом, але був у ньому майже самотній. Безумовно, ні інша територія, ні інший час не могли б колись подібного сформувати. В цьому і є винятковість і притягальна сила особистості великого мецената, канівського старости Миколи Потоцького” [7, с. 140].

У 1712 р. православний почаївський ігумен Арсеній Кучоровський клопотав про перехід його обителі в лоно Унійної церкви. А в 1833 р. василіанський ієромонах Лаврентій Качуровський звернувся до новопризначеного священноархімандрита Почаївського Святоуспенського монастиря Інокентія з проханням приєднати його до православ'я та дозволити проживати у православному монастирі [33, арк. 20]. Це звернення лиш підтвердило той факт, що славна Почаївська гора, попри всі геополітичні та наступні юрисдикційно-конфесійні переміни, виконувала своє призначення. Місія ж М.-В. Потоцького стосовно Почаївської обителі стала продовженням справи його попередників. Своїми ділами він засвідчив, що обов'язок тогочасної української еліти щодо піклування про християнські святині був закономірним явищем. Усупереч державним і конфесійним змінам, завдяки Потоцькому в Україні до кінця XVIII ст. зберігалася традиція монастирського фундаторства. Вона зумовлювалася як виконанням фундаторами відповідних суспільних функцій, так і особистою потребою. Сьогодні маємо в Почаєві прекрасну пам'ятку – архітектурний ансамбль Святоуспенського собору. Тому й пам'ять про його фундатора житиме в серцях вдячних волинян та всіх тих, хто побуває в цьому благословенному місці, де і знайшов свій останній спочинок Миколай-Василій Потоцький.

1.4. Християнські чернечі спільноти

1. Куліш П. Байда князь Вишневецький. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2602> (дата звернення 20.11.2017).

2. Сокол В. Система фундатор – монастир і міжконфесійні відносини на Волині у XVI–XVIII ст. // Остріг на порозі 900-річчя: матеріали I–III наук.-краєзн. конф. 1990–1992. Остріг, 1992. Ч. II. С. 39–40.

3. Дарственная запись Анны Гойской на устройство Почаевского монастыря от 14 ноября 1597 года. Почаев, 1908. 346 с.

4. Подлинное завещание дворян Федора и Евы Домашевских Почаевскому монастырю от 1649 г., 1659 г. и 1665 г. / Почаевская Успенская Лавра; ист. описание. Труд Проф. Неженского Истор.-фил. Инст. А. Ф. Хойнацкого, испр. и доп. Г. Я. Крыжановским. Ил. изд. Почаевской Лавры ПЕРВОЕ, 1897. С. 510–518.

5. Ще раз про Зорю над Почаєвом // Великий А. Г. Світла й тіні української історії. Рим, 1969. С. 82–87.

6. Свято-Успенська Почаївська лавра. URL: <http://kremdiaz.com/ramiatky-istorii-ta-kultury/sviato-uspenska-pochaivska-lavra> (дата звернення 20.11.2017).

7. Возницький Б. Г. Микола Потоцький староста Канівський та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоанн Георгій Пінзель. Львів: Центр Європи, 2005. 160 с.

8. Булига О. До питання про дату зміни юрисдикції Почаївського монастиря у I третині XVIII ст. // Історія релігій в Україні: пр. XI-ї міжнар. наук. конф. Львів, 2001. Кн. 1. С. 106–110.

9. Бочковська В. Г. Історія Почаївського монастиря у візитаціях XVIII – першої чверті XIX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. 2009. Вип. 13. С. 22–35.

10. Виписки з гродських книг Луцьких, Кременецьких про вчинені кривди Почаївському монастирю військами, оригінали і копії 1703–1769 рр. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУ). Ф. 231. № 188. 78 арк.

11. Кривошея І. І. Еволюція взаємин магнатів Потоцьких і християнських церков: на прикладі Правобережної України XVIII–XIX ст. // Гілея: зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ, 2008. Вип. 15. С. 10–18.

12. Мороз В. Буцацький монастир отців-василіян. URL: https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/50525/ (дата звернення 20.11.2017).

13. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. Крем'янець на Волині, 1938. 67 с.

14. Іларіон, митр. Фортеця Православ'я на Волині Свята Почаївська Лавра. Вінніпег, 1961. 398 с.

15. Справа про закладення мастку в с. Ванжулові, 1774–1781 // Державний архів Тернопільської обл. (далі – ДАТО). Ф. 258. Оп. 2. Спр. 56. 62 арк.

16. Амвросій Архимандрит. Сказание о Почаевской Успенской Лавре на основании документов хранящихся в Лаврском Архиве // Приложение к Вольнским Епархиальным Ведомостям. Почаев, 1870. № 13–24; 1871. № 1–6. 282 с.

17. Каталог пергаментних документів Центрального Державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799. Київ: Наук. думка, 1972. 675 с.

18. Почаївський монастир і народна освіта (кінець XVI – перша чверть XX ст.) // Собчук В. Історична Волинь: Північний Захід України в регіональному та локальному вимірах минулого. Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2017. С. 143–184.

19. Підручний П. Василянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року // Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата. Рим, 1992. С. 96–182.

20. Заповіт Потоцького Миколая Почаївському монастиреві // Центральний державний історичний архів, м. Львів. Ф. 201. Оп. 4. Спр. 1044. 17 арк.

21. Про стан монастиря Почаївського в провінції Польській та про фондуші його // ІР. НБУ. Ф. 231. № 152. Арк. 261–263.

22. Стецько В. Пінзель і Тернопільщина. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 48 с.

23. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996). Львів: Місіонер, 1997. 160 с.

24. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: иллюстр. справоч.-кат.: у 4 т. Киев, 1986. Т. 4. 375 с.

25. Украина и Молдавия: справоч.-путевод. / авт. текста и сост. альбома Г. Н. Логвин. Москва; Лейпциг, 1982. 454 с. 176 л. ил.

26. Ричков П. А., Луц В. Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. Київ: Техніка, 2000. 136 с.

27. Ричков П. До історії формування архітектурного ансамблю Почаївської лаври // Архітектурна спадщина України. Київ, 1995. Вип. 2. С. 78–89.

1.4. Християнські чернечі спільноти

28. Приймич М. В. Декоративне різьблення у сакральному мистецтві Закарпаття XVIII–XIX ст. (Історія. Типологія. Художні особливості): автореф. дис. ... канд. мист.: 17.00.06 / Львівська академія мистецтв. Львів, 2001. 20 с.

29. Додаток: ч. 5 // Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст.: топогр.-статист. розвідка. Рим, 1979. С. 102–124.

30. Додаток: ч. 7 / Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст.: топогр.-статист. розвідка. Рим, 1979. С. 154–176.

31. Відомість про Почаївський монастир складена 16 травня 1799 р. Луцьким уніатським єпископом Стефаном Левинським // ІР НБУ. Ф. 231. № 152. Арк. 303–315.

32. Лист Казимира Крашостиевського до ігумена Почаївського монастиря Іосифа Саєвича // ІР НБУ. Ф. 231. № 114. Арк. 28–29.

33. Особиста справа уніатського ієромонаха Лаврентія Качуровського // ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 53. 23 арк.